

ale) end en nyoprettet senmiddelaldergård (hvor e silentio beviset skal føres i det 14.-15. årh.), hvorfor nyoprettelser er uhyre svære at følge i senmiddelalderen.

Vi har stadig en række publikationer til gode fra Det Nordiske Ødegårdsprojekt, ligesom den metodiske diskussion givetvis vil fortsætte. Der er dog al mulig grund til at formode, at den foreliggende afhandling vil udgøre slutstenen på projektets nordiske ide, den fælles komparation. Det Nordiske Ødegårdsprojekts undersøgelser har, som det endnu en gang skal fremhæves, for første gang gjort det muligt at give en generel beskrivelse af krisetidens forløb over hele Norden og dermed sætte Norden i international sammenhæng. Samtidig har projektet belært os om, at komparative analyser på et sådant ambitionsniveau kræver utrolig stringens i teori, metode og analyse – en stringens det kan være vanskeligt for ikke at sige umuligt at opnå, når så mange forskere med så vidt forskellig baggrund skal samarbejde på tværs af landegrænserne.

Erland Porsmose

AKSEL E. CHRISTENSEN: Kalmarunionen og nordisk politik 1319-1439. København, Gyldendal, 1980. 308 s. + 16 s. seglkatalog. 225 kr. indb.

Ved Aksel E. Christensens død i slutningen af 1981 mistede danske middelalderhistorikere på én gang deres nestor og førstemand. Som historiker var hans mål beherskelsen af politiske og økonomiske såvel som sociale og statsretlige aspekter af historiens forløb, og bag minutiøse kildeundersøgelser søgte han i en række større arbejder syntesen. Skønt hans virke ikke fra begyndelsen ensidigt rettede sig mod middelalderhistorien, var han mod slutningen af sit liv nået langt i retning af at overskue alle tidsafsnit af det danske middelaldersamfund ud fra et personligt kendskab til centrale dele af kildematerialet. Hovedværket »Kongemagt og Aristokrati« havde sit tyngdepunkt i tiden fra Valdemar Sejrs til Valdemar Atterdag, siden fulgte bogen om vikingetiden og synteser over udviklingen frem til valdemarstidens ophør.¹ At også unionstiden havde hans interesse vidste man fra spredte afhandlinger, men kronen på værket i den henseende blev dog den bog han afsluttede i sit otium, og som her skal gøres til genstand for nærmere omtale.

Som universitetslærer opretholdt Aksel E. Christensen den gamle undervisningsform forelæsningsen som han anvendte til kritisk at tage stilling til emner hvorom der forelå omfattende forskning. Grundlag for kritikken var altid omfattende og dybtgående kildestudier. »Kongemagt og Aristokrati« og »Vikingetidens Danmark« var karakteristiske frugter af denne virksomhed og nu tilsvarende bogen om Kalmarunionen. Aksel E. Christensen stillede strenge krav om forpligtethed på kilderne, hvilket ikke er ensbetydende med at han var tilhænger af den opfattelse at kun det er sandt som kan belægges med direkte kildeudsagn. Det var mønstret mellem kilderne og den helhed hvori de indgik det gjaldt om at finde, men den grundige, nøjagtige, metodisk holdbare analyse af kildeteksten var for ham det uomgængelige udgangspunkt for drøftelsen af et problem. Han var måske mindre iderig end sin forgænger, Erik Arup, men hans jugement var sikrere. Han havde en fin evne til at stille problemet, og han var i sin egen praksis i stand til at skelne mellem mulige, sandsynlige og sikre tolkninger. Når andre begik hvad han anså for metodiske fejl faldt hammeren nådesløst. I denne bog går det specielt ud over Gottfrid Carlsson der gang på gang i det 14. århundrede så tilløb til nordiske unioner som efter Aksel E. Christensens

¹ Kongemagt og Aristokrati. Epoker i middelalderlig dansk statsopfattelse indtil unionstiden. København 1945/reprotryk med supplerende noter 1968; Vikingetidens Danmark på oldhistorisk baggrund. København 1969; Mellem Vikingetid og Valdemarstid, HT 12. rk. II, 1966, s. 31-56; Tiden 1042-1241, Gyldendals Danmarks Historie I. København 1977.

mening er postuler uden kildegrundlag. At han imidlertid ikke bare var en forsigtig kildegransker, er der et interessant eksempel på i bogen. Vi har intet direkte kildeudsagn for at Erik Menved 1308-09 havde planer om en nordisk union, men der argumenteres for at flere ellers uforståelige momenter i den dansk-norske traktat kan forklares dersom man antager at kongen har haft en sådan plan.

I modsætning til Arup interesserede Aksel E. Christensen sig levende for hvad andre forskere mente om emnet der var til behandling. Han tog normalt sit udgangspunkt i deres resultater og redegjorde omhyggeligt for hvortil forskningen var nået. Med dennes hurtige udvikling er hans bøger virkelig blevet nyttige brugsbøger som det så tydeligt har været tilfældet med både »Kongemagt og Aristokrati« og »Vikingetidens Danmark«. Alt tyder på at det vil gå på samme måde med »Kalmarunionen«. Den er en lærd mands opfattelse af forskningens nuværende stadi, og hvor findes en tilsvarende oversigt? Betænk her at vi taler om den nordiske middelalderhistories største forskningsfelt.

Aksel E. Christensens sidste bog ligner de foregående ved at behandle et langt tidsrum, men den kan ikke kaldes en syntese hvis man derved forstår en integreret behandling af samfundsudviklingens forskellige sider. En bedre titel ville have været »Kalmarunionen og internordisk politik 1319-1439«, for dermed ville være præciseret at bogens emne er det indbyrdes forhold mellem de nordiske riger. Deres historie eller blot politiske historie som helhed i perioden er der ikke tale om.

Om fremstillingen hedder det i bogens forord at den er »samlet omkring situationer i forløb, der er søgt tolket politisk indenfor en statsretslig ramme«. Bogen handler om magtspillet fra situation til situation i over et århundrede, og den forståelsesramme der bringes i anvendelse, er et kraftigt hævdet kongedømme (regimen regale) over for en aristokratisk domineret styreform (regimen politicum). Derimod afstår forfatteren fra at give en enkelt omfattende årsagsforklaring på udviklingen. Forklaringen på Kalmarunionens dannelse søges f.eks. ikke udelukkende i de nordiske landes forsøg på i fællesskab at bekæmpe den tyske ekspansion, og et hovedpunkt i bogens to første hovedafsnit er en afvisning af Gottfrid Carlssons idé om at unionen dybest blev til som følge af en naturlig samhørighedsfølelse mellem de nordiske folk. Kalmarunionen ses ikke skabt som et resultat af et forudgående fællesskab mellem de nordiske landes adel, tværtimod anses adelsskandinavismen i det væsentlige for at være en følge af fyrstepolitikken.

Man må i det hele taget sige at Kalmarunionens opkomst og eksistens skildres som et politisk fænomen der i ringe grad er bestemt af dybereliggende og længerevarende faktorer. Til selve hovedspørgsmålet om hvorfor der kort før 1400 dannes en nordisk union, får vi kun det tidligere givne svar at det skyldtes en konkret politisk situation som forstås på baggrund af dynastiske interesser. Der er ingen konsekvent stillingtagen til nationale forholds betydning for unionsdannelsens særpræg, f.eks. det danske supremati der betød så meget for Erslevs syn på unionen. Forfatteren har vel sagtens anset dette spørgsmål for løst med Lönnroths mesterværk fra 1934, »Sverige och Kalmarunionen 1397-1457«. Der er heller ikke nye bidrag til forståelse af den gåde at Norge blev et så underordnet medlem af det nordiske fællesskab.

Man vil umiddelbart undre sig over at en historiker med Aksel E. Christensens baggrund i så ringe grad inddrager økonomiske forholds betydning for den politiske udvikling. F.eks. er hansekøbmændenes betydningsfulde stilling i Norden ikke anvendt som forklaring på politiske begivenheder i det internordiske forhold. Grunden hertil kunne være vanskeligheden ved at måle denne betydning, snarere ser vi dog her udslag af et historiesyn. Når politisk og statsret så markant isoleres i bogen, må forklaringen være at magtpolitiske mere end økonomiske kræfter anses for at være bestemmende for historiens gang.

Som arbejdsredskab har »Kalmarunionen« nogle formelle mangler. Et register savnes hårdt, og tekst og noter er udarbejdet i adskilte arbejdsgange med unødvendige overlapnin-

ger til følge. Sproget er ofte tungt og sært, og der er også andre vidnesbyrd om at en sidste gennemarbejdelse ikke ville have været overflødig.² Selve bogens opbygning er derimod god. Emnet behandles i 6 hovedafsnit, hvert igen inddelt i et antal kapitler på normalt 3–5 sider. De enkelte hovedafsnit munder ud i en konklusion, men en sammenfatning af hele værket må vi dog undvære. Noterne er samlet bag i bogen, og med forbillede i Erslevs synteser indledes noteafsnittene meget nyttigt med en redegørelse for kilde- og litteraturforhold. I tilgift får læseren til sidst en række gode fotografier af relevante fyrstesegl og Kroningsbrevet og Unionsbrevet fra 1397 såvel i facsimile som i transskription.

»Kalmarunionen« er et resultat af Aksel E. Christensens flid og lærdom, men også af forfatterens sympati med emnet. Man mærker at han selv var en ledende kraft i samarbejdet mellem nordiske historikere, betragter unionsdannelsen i senmiddelalderen med velvilje. At Erik Menveds politik forblødte i Nordtyskland var for ham en tragedie på grund af de muligheder kongen forspildte i Norden, og som så mange før ham bøjer han sig for dronning Margrethes politiske indsats. Hun virkeliggjorde hans ideal om en union skabt med folkelig tilslutning og med retten i højsædet.

Bogen ville dog nok aldrig have set dagens lys hvis ikke Aksel E. Christensen i forlængelse af egen tidligere forskning havde haft noget nyt på hjerte.³ De tre første hovedafsnit der dækker tiden frem til mødet i Kalmar 1397, er som nævnt først og fremmest et opgør med en række postulater om tidlig unionsdannelse. Etableringen af det svensk-norske kongefællesskab med Oslooverenskomsten 1319 forstås således som en kortfristet, situationsbestemt politisk aftale fremkaldt af en dynastisk tilfældighed, ikke som en traktat om indgåelse af en union.

Voldgiftsinstituttet i Varbergoverenskomsten 1343 anerkendes som en første spire til union, derimod ikke entydigt det skånsk-svenske kongefællesskab 1332–60. Forfatterens unionsbegreb indebærer ud over fælles konge at landene frivilligt indgår forpligtende aftaler om fællesskab, at der er tale om folkelig tilslutning og at en vis selvstændighed for de enkelte riger fortsat opretholdes. På den baggrund er det ikke helt konsekvent når det skånsk-svenske kongefællesskab trods nogen vaklen afskrives som union. Det er rigtigt at med Varbergaftalen 1343 må Skåne nærmest betragtes som inkorporeret i Sverige, men det kan dog ikke nægtes at skåningerne fra først af frivilligt søgte forbindelsen med Sverige som også retligt sanktioneredes på landstinget i Lund. Det fremgår af forfatterens egen brillante kildekritiske undersøgelse.

Først i 1397 etableredes ifølge Aksel E. Christensen en virkelig union, og herom handler fjerde hovedafsnit. Han tilhører den linje af unionsforskere der med C. Paludan-Müller, Erslev, L. Weibull og E. Lönnroth i Unionsbrevet ser et faldet forslag, og han giver Lönnroth ret i at Kroningsbrevet blev unionsmonarkiets statsretlige grundlag. Det betyder at der etableredes et stærkt arvekongedømme hvori kronen fik uindskrænket myndighed over den militære og civile administration (regimen regale), mens aristokratiets statsopfattelse (regimen politicum) led nederlag. Det er med henblik på forståelse af Unionsbrevets funktion i denne sammenhæng at Aksel E. Christensen fremsætter en ny teori.

Der argumenteres for at Unionsbrevet er formuleret i forhold til Kroningsbrevet.

² Korrekturlæsningen er mangelfuld. Det er kritisabelt at Grevesmühlenbrevene af 21. januar 1376 på s. 99 og s. 100 omtales som om der var tale om to forskellige sæt breve. Under bestemmelsen af Unionsbrevets udstedere fremhæves Arup på bekostning af L. Weibull (s. 145). Det er uheldigt fordi Arup også på dette punkt følger Weibulls tolkning af mødet i Kalmar.

³ Foruden Kongemagt og Aristokrati skal her nævnes De nordiske kongeskifter 1319, Historiallinen Arkisto 63: Nordiska historikermötet 2. Helsingfors 1968, s. 279–289 og Erik af Pommerns danske kongemagt, Scandia XXI, 1952, s. 44–60. Begge afhandlinger er genoptrykt i Aksel E. Christensen, Danmark, Norden og Østersøen. Udvalgte afhandlinger. København 1976.

Beslægtethed i ordvalget og store ligheder i disponeringen tolkes således at man har forhandlet om et kompromis, og Unionsbrevet har været forhandlingsgrundlaget. Drøftelserne førtes imidlertid ikke til ende på dette grundlag. På dronning Margrethes foranledning afsluttedes de med et ændringsforslag der gik ud på at Unionsbrevets artikler skulle godkendes af kompetente organer i de tre riger. I stedet lod hun sig nøje med udstedelsen af Kroningsbrevet der tillagde unionskongen vidtgående, men foreløbige beføjelser. Efter forhandlingernes afslutning udformedes endelig Unionsbrevet i sin nuværende form som en renskrift af det oprindelige forslag til en evig union og med den ændring af brevets korroboratio der gjorde det til dronning Margrethes procedureforslag. Renskriften skulle vise hvad der var forhandlet om, og gøre det klart hvad aristokratiet kunne gå med til. Derfor tog dronningen det med hjem og indlemmede det i sit arkiv.

Kalmarmødet endte således uklart, men dog således at Kroningsbrevets bemyndigelse stod fast. Det er da forfatterens tese at regeringspraksis i den nordiske union frem til det svenske oprør afspejlede dette forhold. Arvekongedømmet udøvedes i praksis i kraft af rådighed over slotslovene, og kongens råder var netop kun rådgivende. Magten var samlet i kongens hånd og udøvedes gennem et fælles kancelli for alle tre lande. Disse opfattedes som en helhed – symbolsk udtrykt i unionskongens sekret og ved omordningen af dronning Philipppas livgeding. Det er sigende at dette hovedafsnit bærer titlen »Kroningsbrevets nordiske union 1397–1432«, og vi får flere opgør med Gottfrid Carlsson og Henry Bruun når disse ser tegn på at Unionsbrevet var regeringsgrundlaget. At aristokratiske regeringsidealer fortsat var i live trods det kraftige kongestyre kan imidlertid vanskeligt benægtes. Aksel E. Christensens forsøg på at tilbagevise Henry Bruuns påvisning af at de manifesterede sig på Københavnsrådet 1419 forekommer ikke anmelderen overbevisende.

Bogens sidste store afsnit, »Unionskonflikten«, er en minutøs gennemgang af udviklingen 1432–39 som knytter til ved forfatterens tidligere afhandling »Erik af Pommerns danske Kongemagt« og iøvrigt følger Lönnroth i hovedsynspunktet.

Nordisk middelalderhistorie med dens få kilder og lange forskningstradition frister til grundige undersøgelser af alt hvad fortiden har efterladt. Ikke altid har der været skelnet mellem væsentligt og uvæsentligt, men den fare undgik Aksel E. Christensen konsekvent. Med denne sidste bog har han ikke vist forskerevner som han ikke for længst har lagt for dagen, men han har anvendt dem på et nyt tidsafsnit, og han har ved sit eksempel understreget at en god historiker ud fra en solid forståelse af kilderne beskæftiger sig med vigtige sammenhænge i fortiden. Det er baggrunden for at historien også af denne kildeforsker kunne opleves som en berigelse af nutidslivet. Mod slutningen af et engageret og dådligt liv drog han denne optimistiske lære af sit virke i Clio's tjeneste: »Historien viser, at initiativ kan overvinde kriser, ny teknik medføre øget produktion, nye love rette op paa skævheder og fællesskab løse op for frustrationen«.

Esben Albrechtsen

POUL ENEMARK: *Kriseår 1448-1451. En epoke i nordisk unionshistorie.* Kbh., Akademisk Forlag, 1981 (udkom marts 1982). 342 s. 195,20 kr.

Poul Enemarks nye bog er i virkeligheden – ligesom disputatsen om senmiddelalderens toldregnskaber fra 1971 – et pionerarbejde, denne gang indenfor politisk historie. Kalmarunionens tilblivelse og dens ældste historie er behandlet i utallige afhandlinger, og noget lignende gælder dens »sidste dage« eller – med Lars Sjödens udtryk – »slutskede«. Midterpartiet, Christian I's tidsalder, som Enemark tager hul på, har derimod ligget brak i mange år. Hvad værre er, det har aldrig været omfattet af en af de store klassiske undersøgelser fra dansk historieforskningens guldalder. Erslevs unionshistoriske monografier